

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ETNOGRAFIKZMLARNING SEMANTIK  
TABIATI VA LINGVOMADANIY TALQINI

**Xolmurodova Parvena Mamyusupovna**

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti magistranti

**Ilmiy rahbar: f.f.d., prof Bakirov Poyan Uralovich**

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida etnografizmlar (muayyan xalqning turmushi, xo'jaligi, urf-odati, marosimi, kiyimi, taomi, uy-ro'zg'or buyumlari va kasb-hunar amaliyotiga oid realiyalarni nomlovchi birliklar)ning semantik tabiati va lingvomadaniy talqini qiyosiy yondashuvda tahlil qilinadi. Etnografizmlar odatda boshqa madaniyatdagi predmet va tushunchalarga "to'liq adekvat" kelmasligi, ya'ni ekvivalentlikning ko'pincha qisman yoki nol darajada bo'lishi bilan xarakterlanadi. Tadqiqotda etnografizmlar tematik maydonlar bo'yicha (marosim, kiyim, taom, uy-ro'zg'or, mehnat qurollari, ijtimoiy institutlar), semantik munosabatlar bo'yicha (tur-jins, qism-butun, variantlilik, polisemiyalik) va pragmatik-stilistik funksiyasi bo'yicha (milliy kolor, identitet signali, badiiy obrazlilik) kodlandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, etnografizmlarning semantik yadrosi "denotat + ssenariy"dan iborat: birlik nafaqat predmetni, balki uni ishlatish konteksti, ijtimoiy rol va qadriyatlar bilan bog'langan madaniy ssenariyni ham chaqiradi. Shu sababli lingvomadaniy talqin etnografizmni izohlashda majburiy bosqich bo'lib, tarjima va qiyosiy tahlilda "freym/ssenariy mosligi"ni tekshirish asosiy mezonga aylanadi.

**Kalit so'zlar:** etnografizm, etnografik leksika, realia, madaniy-markirlangan birlik, leksik-semantik maydon, giponimiya, meronimiya, ekvivalentlik darajalari, lingvomadaniy talqin, ingliz tili, o'zbek tili.

**Kirish.** Etnografizmlar tilning "milliy iz"ini eng tez ko'rsatadigan qatlamlardan biridir: ular matnga kirishi bilan o'quvchi ongida muayyan madaniyatga xos turmush manzarasi, marosim yoki predmet dunyosi faollashadi. Leksikologik izoh manbalarda etnografizmlar "boshqa milliy madaniyatdagi predmet yoki tushunchalarga adekvat bo'lmasligi mumkin bo'lgan, muayyan xalqning turmush va xo'jaligiga xos predmet-tushunchalarni nomlovchi birliklar" sifatida ta'riflanadi. Bunday ta'rif etnografizmlarning semantik tabiatini ikki qavatli deb ko'rsatadi: birinchi qavat denotativ (nima nomlanadi), ikkinchi qavat esa madaniy (qaysi tajriba va qadriyat bilan bog'lanadi). Tarjimashunoslikda shu qatlam "culture-specific items" yoki "realia" doirasida o'rganilib, ularning ichida "ethnographic realia" (ovqat-ichimlik, kiyim, uy-ro'zg'or, asbob-uskunalar, urf-odat va amaliyotlar) alohida sinf sifatida ajratiladi.

O'zbek tilshunosligida "milliy rang"ga ega leksika va etnografik lug'atni o'rganish alohida yo'nalish sifatida kuchayayotgani, turli tadqiqotlarda etnografik birliklarning o'rganilishi va ularning farqlovchi belgilari muhokama qilinayotgani qayd etiladi. Ingliz tili materialida esa etnografizmlar ko'pincha global kommunikatsiyada "mahalliylik"ni ko'rsatuvchi markerlar sifatida (taom, kiyim, marosim, bayram, institut) ishlaydi va aynan shu sababli tarjimada strategik qaror talab qiladi.

Mazkur maqola etnografizmlarni shunchaki ro'yxatlashni emas, ularning semantik tabiati va lingvomadaniy talqinini bir tizimda ko'rsatishni maqsad qiladi. Asosiy savol shunday qo'yildi: etnografizm "so'z ma'nosi" doirasida izohlanganda qaysi komponentlar yo'qoladi va bu yo'qotishlarni lingvomadaniy talqin qanday kompensatsiya qiladi?

**Metodologiya.** Tadqiqot yangi eksperiment emas; u strukturali adabiyotlar tahlili va kontrastiv semantik tasnif asosida olib borildi. Nazariy tayanch sifatida etnografizmlar ta'rifi haqidagi leksikologik izohlar hamda realia/culture-specific items bo'yicha klassifikatsiya va tarjima usullari yondashuvlari olindi. O'zbek materialini tematik va stilistik jihatdan yoritishda etnografik leksika bo'yicha sharh maqola hamda badiiy diskursda etnografizmlar qo'llanishini ko'rsatadigan tahliliy ishlar jalb qilindi.

Analiz uch bosqichda tashkil etildi. Avval birliklar "tematik maydon" bo'yicha kodlandi: marosim va udumlar, kiyim-kechak, taom va ichimliklar, uy-ro'zg'or va mebel/idish, mehnat qurollari va hunarmandchilik, ijtimoiy institutlar va munosabatlar. Bu tematik skelet realia tasniflarida "ethnographic" guruh bilan mos keladi. Keyin semantik munosabatlar belgilandi: tur-jins (giponimiya), qism-butun (meronimiya), variantlilik va polisemiyalik. So'ng lingvomadaniy talqin uchun "ssenariy/freytm" parametri qo'shildi: birlik qaysi ijtimoiy vaziyatda ishlaydi, qanday rol tuzilmasini chaqiradi, qaysi qadriyatni indekslaydi. Bu yondashuv o'zbek etnografizmlari (marosim/udum)ni "butun ritual ssenariy" sifatida tushuntirish zaruratini aniq ko'rsatadigan manbalar bilan tayanchlandi.

**Natijalar.** Birinchi natija shuki, etnografizmlarning semantik yadrosi "denotat + madaniy ssenariy" kombinatsiyasidan iborat. Leksikologik ta'rif etnografizmning boshqa madaniyatga to'liq adekvat kelmasligi mumkinligini aytadi, bu esa semantikaning "oddiy ekvivalent" bilan yopilmasligini bildiradi. Tarjimashunoslikdagi realia yondashuvi ham shuni kuchaytiradi: etnografik realialar "kundalik hayot obyekti va amaliyotlari" bo'lib, ular tarjimada turli texnikalarni (transkripsiya/transliteratsiya, izoh, funksional analog, parafraz) talab qiladi.

Ikkinchi natija etnografizmlarning mavzuviy tizimlilikidir. O'zbek materialida etnografizmlar ayniqsa marosim, kiyim va taom maydonlarida zich to'planishi badiiy

diskurs tahlilida aniq ko'rinadi: she'riy matnda etnografizmlar milliylik ruhi va xalqona obrazlarni yaratishda faol qatnashishi qayd etiladi. O'zbek etnografik leksikasini o'rganishga bag'ishlangan sharh maqolada ham milliy rangga ega leksika, jumladan etnografik birliklarni o'rganish dolzarb yo'nalish ekani ta'kidlanadi. Ingliz tilida esa etnografizmlar ko'pincha "material culture" (ovqat-ichimlik, kiyim, uy-ro'zg'or) va "social culture" (bayram, institut) maydonlarida ko'proq ko'rinadi; bu turkumlar realia tasniflarida ham "ethnographic" hamda "social/political" bloklar bilan ajratib ko'rsatiladi.

Uchinchi natija semantik munosabatlarning kuchliligidir: etnografik leksika "tarmoq" bo'lib yashaydi. Masalan, marosim nomi ko'pincha butun jarayonni bildiradi (meronimiya), u jarayon ichida atributlar, rollar va predmetlar to'plami mavjud bo'ladi; kiyim va uy-ro'zg'or nomlarida esa tur-jins ierarxiya (giponimiya) kuchli. O'zbek etnografik leksikasini yoritgan manbada etnografik lug'atning kengligi va tadqiqotlarda ularning tasnifi berilishi aynan shu "maydon va tarmoq" tabiatiga mos keladi.

To'rtinchi natija ekvivalentlikning darajalanishidir. Etnografizmlarda "to'liq ekvivalent" nisbatan kam, "qisman ekvivalent" va "nol ekvivalent" holatlari esa ko'p uchraydi. Buni realia/culture-specific items haqidagi tadqiqotlar bevosita muammo sifatida ko'rsatadi: madaniyatga bog'langan birliklar to'g'ri uzatilmasa, kommunikativ natija (turizm matnida ham, badiiy matnda ham) zarar ko'rishi mumkin. O'zbek etnografik birliklarning badiiy matndagi talqinida ham ular "madaniy kod" bo'lib ishlashi, shu sababli oddiy almashtirish emas, talqin va izoh talab qilishi urg'ulanadi.

Beshinchi natija lingvomadaniy talqinning markaziy roli bo'ldi: etnografizm matnda identitet va qiymat signali sifatida ishlaydi. O'zbek etnografik leksikasini o'rgangan ishlar bunday birliklar xalq urf-odati va turmush tarzini ko'rsatish, milliy rang yaratish, qadriyatlarni indekslash vazifasini bajarishini qayd etadi.

**Muhokama.** Natijalar etnografizmlarni tahlil qilishda ikki yondashuvni ajratib ko'rsatdi: "nominativ" yondashuv (predmet/hodisa nomi) va "ssenariyli" yondashuv (madaniy amaliyot va qadriyatlar). Nominativ yondashuv etnografizmning minimal ma'nosini beradi, lekin ko'p holatda yetarli emas, chunki etnografizmning asosiy farqlovchi belgisi boshqa madaniyatda to'liq muqobilning yo'qligi yoki muqobilning faqat umumiy sinf darajasida mavjudligidir. Shu sababli ssenariyli yondashuv zarur: birlikning "qachon, kim tomonidan, qanday odob va vazifa bilan" ishlatilishini ko'rsatish semantik mazmunning muhim qismini tiklaydi.

Bu yerda eng ko'p uchraydigan metodik xato "soxta ekvivalentlik"dir: umumiy sinf nomi mos kelgandek ko'rinadi, lekin ssenariy va konnotatsiya mos kelmaydi. Realia tarjimasini haqidagi ishlar buni strategik muammo sifatida ko'rsatadi va tarjimada

izoh, parafraz, transliteratsiya, funksional analog kabi usullarni tanlash kontekstga bog'liq bo'lishi kerakligini ta'kidlaydi. O'zbek materialida ham etnografizmlar badiiy matnda milliy ruhni kuchaytirish uchun ishlatilgani qayd etilgani bois, tarjimada faqat denotatni emas, badiiy-pragmatik effektini ham saqlash masalasi paydo bo'ladi.

Shundan kelib chiqib, chog'ishtirma lingvokulturologik talqin uchun eng minimal, ammo ishlaydigan qoida shunday: etnografizmni tushuntirishda mavzuviy maydonni ko'rsatish (masalan, kiyim/taom/marosim), semantik munosabatni belgilash (tur-jins yoki qism-butun), so'ng "ssenariy yorlig'i"ni berish (qaysi vaziyat va qanday rol tuzilmasi). Bu ketma-ketlik o'zbek etnografik leksikasi bo'yicha sharhda qayd etilgan tasnif va farqlovchi belgilarga mos keladi, hamda realia tarjimasi bo'yicha yondashuvlarda tavsifa etilgan kontekstga sezgir strategiyalar bilan uyg'unlashadi.

**Xulosa.** Ingliz va o'zbek tillarida etnografizmlarning semantik tabiati besh yadro belgi bilan tavsiflanadi: madaniy-markirlanganlik, mavzuviy tizimlilik, semantik tarmoq (giponimiya va meronimiya), ekvivalentlikning darajalanishi, kuchli konnotativ-stilistik funktsiya. Etnografizmlar ko'pincha boshqa madaniyatga to'liq adekvat kelmasligi mumkinligi haqidagi ta'rif bu qatlamning semantik "ikkinchi qavati"ni tasdiqlaydi. Realia yondashuvida etnografik realialar alohida sinf sifatida ajratilishi ham ularning tarjima va talqinda maxsus metodik yondashuv talab qilishini ko'rsatadi. O'zbek etnografik leksikasi bo'yicha tadqiqotlar esa etnografizmlar milliy rangni yaratishda va madaniy kodni uzatishda markaziy rol o'ynashini yoritadi. Shu bois etnografizmlarning lingvomadaniy talqini semantik tahlildan ajratilmaydi: etnografizmni "denotat" sifatida emas, "denotat + ssenariy" sifatida ko'rish ilmiy va metodik jihatdan eng barqaror yondashuvdir.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Жеребило Т. В. "Этнографизмы" (termin izohi). Academic.ru (Lexicology Dictionary).
2. Terestyényi E. "Translating Culture-specific Items in Tourism Brochures" (realia/culture-specific items, ethnographic realia tasnifi). SKASE Journal of Translation and Interpretation, Vol. 6.
3. Xasanova K. "Studying ethnographic vocabulary in the Uzbek language" (o'zbek etnografik leksikasi bo'yicha sharh). Science Problems.
4. Hasanova K. B. "Linguistic studying Uzbek ethnographic words" (etnografizmlarni tematik guruhlash va xususiyatlari). Western European Studies (PDF).
5. Muxamadiyeva S. A. "Muhammad Yusuf she'riyati tilida etnografizmlarning leksik-semantik tahlili" (badiiy diskursda milliy kolor va madaniy kod). Intersp (PDF).